

az emlékezés mind globális, mind lokális szinten jelen van: „A tágabb, közös moralitás alapja nem más, mint a távoli másokkal való azonosulás. Ez azonban a globális és a lokális kapcsolatán keresztül jön létre. Az új identitás nem felváltja a régít, hanem átalakítja azt.” (153. old.)

Aleida Assmann még inkább kiemeli a lokális emlékezet szerepét (*A holokauszt – globális emlékezet? Egy új emlékezetközösség kiterjedtsége és korlátai*), azt hangsúlyozva, hogy ha nem figyelünk oda, a közös emlékezet kialakítása során eltűnhetnek, feledésbe merülhetnek a helyi sajátosságok és konkrét részletek.

A második rész utolsó két írása a legizgalmasabb. Akár külön fejezetet is alkothatnának, hiszen mindkettő a holokauszt vizuális emlékezetével foglalkozik. Marianne Hirsch arról ír (*Túlélő képek. Holokausztfotók és az utóemlékezet munkája*), hogy a holokausztal kapcsolatban hiába kerül elő egyre több dokumentum, mégis általában ugyanazokat a képeket láthatjuk. James E. Young pedig a Libeskind által tervezett berlini Zsidó Múzeum történetét, illetve az épület hordozta jelentéseket mutatja be *Az emlékhely-építészlet kísérteties remeke. Daniel Libeskind Zsidó Múzeuma Berlinben* című írásában.

A könyv utolsó része tartalmazza az első kettőben olvasható gondolatokat felülvizsgáló bírálatokat. Míg Michael Rothberg a történelmi események egyformaként kezeléséből fakadó tévedésekre figyelmeztet (*Gázától Varsóig. A többirányú emlékezet feltérképezése*), David Cesarani megcáfolja azokat a tanulmányokat, amelyek a háború utáni állítólagos hallgatásról szólnak (*A „hallgatás mítoszána” megkérdőjelezése. Háború utáni reakciók az európai zsidóság pusztulására*). Cesarani a budapesti Deportáltakat Gondozó Országos Bizottság (DEGOB) munkáját is megemlíti, ahol rengeteg interjút készítettek túlélőkkel. Régine Robin-Marie végül a múlt és szereplői ártértekeléséhez vezető emlékezési stratégiákat mutatja be (*Az emlékezet szétágazásai*).

Udvarhelyi Éva Tessza: Az igazság az utcán hever

VÁLASZOK A MAGYARORSZÁGI
LAKHATÁSI VÁLSÁGRA

Napvilág, Bp., 2014. 295 old., 2900 Ft

Az ismertető, a híradások már felhívták a közönség figyelmét e kötetre, amelynek jelentősége egyrészt a témájából fakad – a hajléktalanság állandó, megoldatlan társadalmi probléma –, másrészt a részvételi akciókutatás alkalmazott módszertanából, amelynek értelmében a kutató személyes tapasztalatait beépíti tudományos munkájába, és reflektál eredményei hasznosíthatóságára is. A szerző kérdése a társadalomkutatókat régóta foglalkoztatja: miképp járulhat hozzá a múlt megismerése a mai problémák megoldásához? A szociálpolitikai eszközök eredményessége vagy éppen eredménytelensége mily módon segítheti elő egy válsághelyzet, jelen esetben a hajléktalanság leküzdését?

A részvételi akciókutatás módszereit az 1970-es években dolgozták ki latin-amerikai, afrikai és ázsiai kutatásokban. Lényege, hogy a társadalmi csoportok, helyzetek vizsgálatában a tudományosan képzett szakemberekkel együtt az érintettek is részt vesznek. Ezzel nemcsak strukturális kontextusba illeszti a személyes tapasztalatokat, hanem konkrét lépéseket is tesz a viszonyok megváltoztatására. Udvarhelyi Éva Tessza korábbi tudományos publikációiban foglalkozott az interkulturális tanulásal (Udvarhelyi Éva Tessza: *Vándorok kultúrák között. Az interkulturális tanulásról külföldre készülő fiataloknak*. Bp., 2007.), és elemezte a fedél nélkül élők kriminalizációját, kiszorításuk módszereit a közterekről (Török Ágnes – Udvarhelyi Éva Tessza: Egy tiszta város piszkos lakói avagy „aluljáró-takarítási szertartások” Budapestben. In: A. Gergely András – Papp Richárd – Prónai Csaba: *Kultúrák*

között – Hommage à Boglár Lajos. Bp., 2006. 477–500. old.). Aktivistaként bekapcsolódott *Az Utca embere* nevű csoport munkájába. *A Város Mindenkié* hajléktalan érdekvédelmi csoport egyik alapítójaként ebben a szervezetben valósította meg társaival együtt az *Utca és a jog* elnevezésű részvételi akciókutatást a hajléktalan emberekkel szembeni diszkriminációról (vö. 221–250. old.).

Udvarhelyi Éva Tessza jelen kötet angol nyelvű doktori disszertációjának magyar változata. Ebben bemutatja a hajléktalanságra reagáló társadalompolitika történetét a XX. század elejétől napjainkig, ismerteti a lakhatási válságra adott állami válaszokat, elemzi az államnak a „kitermelésben és megelőzésben” játszott szerepét. Aktivistaként foglalkozik a tudományos eredmények hasznosíthatóságával, amiben jelentős szerepet tulajdonít a kutatók aktív társadalmi jelenlétének és a közgondolkodás sztereotipikus sémáit megtörni képes közérthető beszédmódnak. Ezért a hatósági intézkedéseknél semmivel sem kevésbé fontos a társadalmi csoportok és mozgalmak tevékenysége és a civil érdekérvényesítés.

A kötet első fejezete a fedél nélkül élőket kriminalizáló politikát egy elhúzódó társadalmi-politikai válság tüneteként határozza meg. Az elemzés kiindulópontja a hajléktalanság fogalmának meghatározásával kezdődik. Az ENSZ és a FEANTSA (*Fédération Européenne des Associations Nationales Travaillant avec les Sans-Abri*) által kidolgozott definíciók többféle tényezőt neveznek meg. Az ENSZ által konstruált definíció (*Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights: The right to adequate housing*. Geneva, 1991.) a lakáshoz való joggal kapcsolatban hét feltételt rögzít: a birtokviszony jogbiztonságát, a szolgáltatásokhoz és az alapvető infrastruktúrához való hozzáférést, a megfizethetőséget, a lakhatóságot, a hozzáférhetőséget, a lakás megfelelő elhelyezkedését, valamint a szükséges kulturális megfelelést; a FEANTSA-típlógia viszont a lakhatásból történő kirekesztettség három – fizikai, jogi és szociális – típusát azonosítja. Mindezen tényezőket Udvarhelyi

elemzése a magyar főváros példáján vizsgálja meg, miközben tárgyalja a budapesti hajléktalanság strukturális okait, a liberális társadalompolitika eszmeiségét, és Európa szegénytörvényeinek kontextusában értelmezi az érdemes és az érdemtelen szegényeket megkülönböztető gyakorlatot. A magyarországi szociálpolitika történetében a rendészeti megközelítés van túlsúlyban, ezzel magyarázható a kriminalizáció, amely egyrészt maga után vonja a fedél nélkül élő emberek elhelyezését büntetés-végrehajtási vagy egyéb elkülönítő intézményekben, másrészt az egyéni devianciák indokolatlan ismételtetését a hajléktalansághoz vezető okok között.

A hajléktalanságra vonatkozó állami stratégiák történeti elemzése a XIX. század végi lakáspolitikával indít, amelyben a járványok elleni küzdelem követelményévé tette a lakások megfelelő higiéniai viszonyainak meghatározását és szükségbarakkok emelését. A következő század elején, a Bárczy-korszak megélénkülő lakáspolitikája mellett változatlanul előtérben állt a rendészeti megközelítés, melyet jól példáznak a gyakori razziák a menhelyeken. A két világháború közötti időszakban a kötött lakásgazdálkodás, a menekültek elhelyezése és az újonnan létrejövő szegénytelepek jelentik a fő problémát; a háború után viszont a hajléktalanság elrejtése határozza meg a szociálpolitikai diskurzust. Az uralkodó ideológia nem tette lehetővé a hajléktalanság strukturális okainak feltárását, a fedél nélkül élőket deviánként tartották számon. A rendszerváltás mind az ideológiai, mind a gazdasági struktúrákat átalakította. Udvarhelyi értékelése alapján jelenszempontú, és mivel a mai állami lakáspolitikát kriminalizáló gyakorlatát hangsúlyozza, torzítja a múltrol alkotott képet: a történeti áttekintést alárendeli az aktuális szakpolitikai érvelésnek.

A hajléktalanok kriminalizálását erkölcsi kirekesztésük alapozza meg. A morális közösségből való kirekesztés mechanizmusát a szerző Susan Opatow szociálpszichológiai elméletére támaszkodva mutatja be: a kiszorítottak kikerülnek a közös erkölcsi értékek és normák hatálya alól. Az erkölcsi kirekesztésben jelentős sze-

repet játszik a közvélemény és a hajléktalanokról folytatott diskurzus. Udvarhelyi a kirekesztés három mechanizmusát elemzi: a torz elismerést, az állampolgárságból való kirekesztést és a hajléktalan emberek távortartását a közterektől. A torz elismerés része a dehumanizáció és a fedél nélkül élők rendbontó, felforgató mivoltának hangsúlyozása. Ha viszont tehetetlen áldozatokként szerepelnek a diskurzusban, akkor ápolásra szoruló betegeknek mutatkoznak, akiket gyógyítani és újra szocializálni kell. Az állampolgárságból való kirekesztés túlmutat a diskurzusok szintjén, a hajléktalan emberek megfelelő igazolványok hiányában nem tudják érvényesíteni állampolgári jogait, nem vagy csak nehezen férnek hozzá a szociális szolgáltatásokhoz. Udvarhelyi ezt a jelenséget a XIX. századi községi törvényekig vezeti vissza, melyek helyi illetőséghez kötötték a segélyezést. A településhez (vagy akár kerülethez) tartozás döntő a helyi társadalomban, a félelem az idegenektől a migránsok elutasításához vezet. A kirekesztés harmadik formája a térbeli szegregáció, ide tartozik az intézményi elhelyezés, illetve az intézmények koncentrációja is egy adott kerületbe. A szegregáció a városstervezésben is érvényesül: a padokat, fülkéket eltávolítják a közterekről, átalakítják az aluljárókat, és a gyakori hatósági ellenőrzés is a hajléktalan emberek távortartását célozza. További stratégia a közterek privatizációja, ami az Erzsébet tér átalakításán tanulmányozható. A fizikai eltávolítás jelképes kirekesztéssel is párosul, és súlyos gyakorlati következményekkel jár: a távortartás elszakítja azokat a meglévő személyes kapcsolatokat, amelyek mozgósítása része a fedél nélkül élők túlélési stratégiáinak. Másrészt az eltávolítás egyúttal a probléma elrejtése is: „A szegénység látható jelenléte rákényszeríti a társadalmat, hogy foglalkozzon ezzel az igen kényelmetlen és kínos témával.” (107. old.)

A fenti jelenség kapcsán Udvarhelyi Éva Tessza hangsúlyozza a közvélemény szerepét a politikai döntések megalkotásának folyamatában, illetve a civil szféra lehetőségeire is kitér. Az állampolgári aktivizmus történe-

tének bemutatásával azt a tévhitet szeretné eloszlatni, mely szerint az ilyen jellegű tevékenységnek Magyarországon nincs hagyománya. A vázlatos történeti áttekintés a 20. század első éveiben zajló lakbérsztrájkok ismertetésével kezdődik. Írásában az egyesületi, illetve egyéb szervezett jótékonyssággal, társadalompolitikai stratégiákkal azonban nem foglalkozik, indokolása szerint tudatosan mellőzi ismertetésüket, mivel az állampolgári mozgalmak tevékenysége áll vizsgálata fókuszában. Az általa felsorolt intézmények (mint a Hajléktalanok Menhelye Egylet, settlement mozgalom, Egri norma) mellőzéseivel azonban épp a kitűzött cél megvalósulása szenved csorbát, mivel a mellőzött témák is az állampolgári tevékenység példái, példának okáért a Hajléktalanok Menhelye Egylet története rávilágít az állam és a civil kezdeményezések együttműködésének lehetőségeire. A lakbérsztrájkok, illetve lakásfoglalók történetét szintén a szakirodalom összegzésével tekinti át. Emellett szépirodalmi szövegeket (Móricz Zsigmond, Kassák Lajos), valamint visszaemlékezéseket (Hajdu Miklós) használ fel. Ezek az idézetek a leírás egyfajta illusztrációiként szolgálnak, emellett megfelelő forráskritika nélkül ágyazódnak a szövegbe. A lakásfoglalások kapcsán a szerző olyan (kényelmetlen) kérdések felett siklik át, mint hogy kik is birtokolták előzőleg az elfoglalt lakásokat, illetve hogy mi is vezetett megüresedésükhöz. Udvarhelyi Éva Tessza ismeri és hivatkozza is Horváth Sándornak azt a könyvét, amely egyértelművé teszi, hogy a lakásfoglalások az 1944-ben kezdődő deportálásokkal megüresedett ingatlanokhoz kötődtek, és az 1956-os forradalom után újabb lendületet vettek a menekültek lakásainak elfoglalásával (*Két emelet boldogság: mindennapi szociálpolitika Budapesten a Kádár-korban*. Napvilág, Bp., 2012. 76. old.). A lakásszerzés ezen formája nem az érdekképviselet és az együttműködés felé mutat, Horváth Sándor ismerteti a közösségre gyakorolt hatását: „Az időközben kicserélődött fővárosi lakosok egy része számára mindennapos gyakorlattá vált, hogy a politika miatt el- vagy

meghurcolt emberek lakásait »meg lehet szerezni«. A kérdés a romokban heverő Budapesten nem az volt, hogy miért viszik el a szomszédot, hanem az, hogy hogyan lehet megszerezni a lakását.” (Uo. 77. old.)

Az aktivizmus története a rendszerváltás után folytatódik, a szerző ismerteti az újonnan alakult szervezet célkitűzéseit, tevékenységét és eredményeit. A részvételi akciókutatást bemutató fejezet az *Utca és a jog* kutatás lebonyolítását és eredményeit ismerteti. Az elemzés során a szerző reflektál a módszer ellentmondásaira – mint például a csoporton belüli egyenlőtlenségek –, egyúttal lehetséges áthidaló megoldásokat is bemutat. Felvázolja a munkamegosztás dinamikáját, a résztvevők oktatásának folyamatát, illetve rávilágít az egyéni kompetenciák figyelembevételének fontosságára. A hajléktalan kutatók részvétele az érintettek személyére vonatkozó eredmények mellett (mint az önkép átalakítása, saját helyzetük reflexív értékelése, munkalehetőség) jelentősen hozzájárult a kutatás sikerességéhez. Részvételüknek köszönhetően az érintettségéből fakadó többletinformációk váltak hozzáférhetővé, illetve érvelésükkel képesek voltak megtörni a tudományosan képzett résztvevők prekonceptióit. A kutatás kérdésfeltevése a diszkriminációra vonatkozott, így a felmérés menetének megtervezői abból indultak ki, hogy a hatóságok zaklatják a fedél nélkül élőket. Ennek megfelelően a kérdésfeltevésükben a hátrányos megkülönböztetés formáira kérdeztek rá. A hajléktalan résztvevők személyes tapasztalatainak köszönhetően korrigálták a prekonceptiók esetleges torzítását: az érintettek érvelése nyomán került fel a listára a hatóságok által nyújtott segítségre vonatkozó kérdésfeltevés is.

A kötetet lezáró fejezet a társadalomtudományok szerepét járja körül. Rávilágít arra, hogy a tudományos eredmények hasznosításához a kutatók személyes fellépése is szükséges. Reflektál a közvélemény alakításának szükségességére is: a sztereotípiák, a problémák téves meghatározása hátráltatja a megfelelő stratégia kialakítását, végrehajtását.

Udvarhelyi Éva Tessza kötete megvalósítja kutatói célkitűzését, a könyv megjelenése ráirányítja a figyelmet a hajléktalanság problémájára. A közérthető nyelvezet lehetővé teszi, hogy eredményei a tudományos körökön kívül is elérhetővé váljanak. A kriminalizáció folyamatának és mechanizmusának módszeres feltárása alkalmas arra, hogy megtörje a közvéleményben elterjedt sztereotípiákat, emellett konkrét javaslatokat fogalmaz meg: hangsúlyozza a hajléktalanság mint lakhatási (és nem mint egyéni, pszichológiai) probléma kezelésének jelentőségét, valamint a társadalomkutatók által kidolgozott stratégiák beépítésének szükségességét a szociális politika gyakorlatába. Ugyanakkor a történeti szemléletmód alkalmazása kevésbé sikeres. Bár a szerző a kötet konklúziójában is hangsúlyozza a történeti kutatások szerepét: az alulnézetből írt társadalomtörténet eredményeit a megismerés szempontjából tartja fontosnak, emellett inspirációforrásként tekint a civil kezdeményezések, önszerveződés történeti példáira. A szociálpolitika, valamint a társadalmi mozgalmak történetét feltáró fejezetek azonban prekonceptiózusak, csupán a kriminalizáció folyamatának történetét mutatják be. A szociálpolitika értékelésében a szerző mellőzi a történeti kontextust, emellett figyelmen kívül hagy bizonyos tényezőket – például Neményi Ambrus, Gerlóczy Károly, a Hajléktalanok Menhelye Egyesület szerepét a fővárosi lakáspolitikai alakításában. A szelektív történelemszemlélet körébe tartozik a lakásfoglalások részleteinek elhallgatása. Ebben az esetben tetten érhető, miképp használja fel a szerző a múltat érvelésének alátámasztására, aminek érdekében a célkitűzést veszélyeztető „részleteket” figyelmen kívül hagyja. A lakásfoglalások története „önigazoló mítoszként” szolgál a jelenkori aktivisták számára – Eric Hobsbawm szerint (Eric Hobsbawm: *A történelemről, történetírásról*. Ford. Göbolyós Magdolna és Pálvolgyi Lidia. Napvilág, Bp., 2006.) „nincsen ennél veszélyesebb szemellenző”.

Mindez azonban nem teszi feleslegessé a történeti látószög integrálását, ugyanakkor kiderül, hogy a megér-

téshez a lakhatási válságra adott történeti válaszokat valóban mélyebben, a történelemtudomány szakmai kritériumait figyelembe véve kellene feltárni. A történeti fejezetek hiányosságai ellenére Udvarhelyi Éva Tessza könyvét, mely tudományos igénnyel tárja fel és elemzi a hajléktalansággal szemben kialakított viselkedésformákat, a társadalomtörténeti kutatás is hasznosíthatja, hiszen e viselkedést és gyakorlatot történeti nézőpontból is érdemes vizsgálni.

BÁLINT ANGELIKA

A statisztika története I.

PORTRÉK A MAGYAR STATISZTIKA ÉS NÉPESSÉGTUDOMÁNY TÖRTÉNETÉBŐL

Életrajzi lexikon a XVI. századtól napjainkig. Főszerk. Rózsa Dávid. KSH Könyvtár, Bp., 2014. 807 old., 8700 Ft

Az ENSZ Statisztikai Bizottsága 2010-ben október 20-át a statisztika ötövente megrendezett világnapjának nyilvánította, melynek középpontjában a statisztika alkalmazása, szakszerűsége és hitelessége áll. Az esemény mottója idén a „Jobb adatokkal a jobb életminőségért” volt.

Kevés hasonló témájú lexikon született világszerte, mint *A statisztika története* kötet. Igényes szerkesztői nagyszabású munkát végeztek: az adatgyűjtés során a szakirodalmon túl elsődleges forrásokat (levél- és irattári anyagokat, egyházi anyakönyveket, temetői nyilvántartásokat és síremlékeket) is felhasználtak, forráskritikai módszerekkel vizsgálták a hivatkozott információkat, s törekedtek a téves adatok felderítésére és helyesbítésére. A lexikon elkészítése, bár a fent említett alkalomtól független, mégis megfelel a világnap célkitűzéseiben foglaltaknak: bemutatja a statisztikusok életpályáját, meghatározza a statisztika alkalmazásának egy lehetséges módját – a demográfiát –, és ismerteti a népeségtudomány területén elért szakszerű eredményeket.

A statisztika kialakulása már az ókorban elkezdődött. A népszám-